

УДК 378.147 +371.21 (37.013)

В. А. Ковальчук,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

va_kovalchuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1231-8708

СТАН ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВАРІАТИВНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМ

У статті представлено результати проведеного експериментального дослідження із вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. На основі порівняльного аналізу рівня сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності у студентів-випускників та вчителів із різним педагогічним стажем з'ясовано недоліки у сформованості її структурних складових, окреслено напрями їх подолання у межах професійної підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: освітньо-виховна система, професійна підготовка майбутніх учителів, педагогічно-спеціалізована компетентність.

Постановка проблеми. В умовах модернізації професійної підготовки майбутніх учителів одним із головних акцентів має робитися на формування і розвиток їх компетентності реалізовувати власну професійну стратегію у постійно змінних умовах функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів. Ми розглядаємо освітньо-виховну систему, у даному випадку, школи як цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, розвивального та освітньо-виховуючого середовища загальноосвітнього закладу. Освітньо-виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси і потреби дітей і дорослих. Зазначимо, що у професійній підготовці майбутніх педагогів до педагогічної діяльності у таких умовах чітко окреслюється низка труднощів, що стосуються розуміння сутності, умов функціонування та своєрідності й особливостей організації освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу, і усвідомлення кожним студентом-випускником впливу цього комплексу умов на майбутню професійну діяльність, реалізацію у цих умовах власної професійної стратегії, здійснення професійного саморозвитку й т.п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Зростає чисельність досліджень, присвячених проблемі формування компетентності майбутніх учителів, відповідно до мінливості умов сучасного освітньо-виховного середовища. Серед провідних досліджень можна виділити розроблені цілісні концепції підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, а саме: системний підхід до розгляду педагогічних явищ у підготовці майбутніх учителів (В. Семиченко); формування педагогічної майстерності через спеціальні вправи у контрольованих умовах (І. Зязюн, М. Кривоніс, Н. Тарасевич, Н. Ничкало); концепція гнучких педагогічних технологій навчання майбутніх учителів (В. Беспалько, А. Вербицький, І. Дичківська, Г. Селевко, О. Пехота, О. Пометун та ін.); концепція професійно орієнтованої системи підготовки студентів (І. Зязюн, Н. Кузьміна, Г. Троцько, Л. Хомич); формування проєктувальної компетентності через створення інноваційних педагогічних систем (В. Докучаєва); формування професійної та фахової компетентності майбутніх учителів (О. Антонова, О. Дубасенюк, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Пометун, О. Тімець, В. Шахов, О. Ярошинська) та ін. У наукових доробках зазначених авторів простежуються різні підходи щодо розуміння професійної підготовки майбутніх педагогів до умов сучасного освітньо-виховного середовища. Однак, безпосередньо проблема професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем не відображена, так як ще не стала в українській педагогічній науці предметом спеціальних досліджень.

Мета статті. Здійснити аналіз стану професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем і визначити основні напрями її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Результатом професійної підготовки майбутніх фахівців має бути сформована компетентність. Зокрема, у державних стандартах вищої освіти вказується, що це може бути і загальнопредметна і спеціально-предметна компетентності; або ж інтегральна професійна компетентність [1]. Беручи до уваги значущість вищевикладеного, зазначимо, що визначення компетентності, де була б комплексно відображена базова для проблеми нашого дослідження компетентність учителя, у науковій літературі не відображено.

Проведений теоретичний аналіз структури професійної компетентності показав, що специфіка професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем може бути представлена як окрема підструктура. Отже, у структурі професійної компетентності

майбутнього вчителя виокремлюємо *педагогічно-спеціалізовану компетентність*, яка вміщує сукупність необхідних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень та досвіду творчої дослідницької діяльності, що забезпечують успішне виконання вчителем своєї професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Це спеціальна компетентність, яка є складовою професійної компетентності вчителя і відображає специфічність і своєрідність структури педагогічної діяльності в сучасних умовах.

Для розробки теоретичних і методичних основ її формування нами було проведено експериментальне дослідження рівня її сформованості у студентів-випускників. Для більшої достовірності аналізу ми паралельно провели опитування і з працюючими вчителями з різним педагогічним стажем. Розроблені опитувальники включали основні положення концепції освітньо-виховних систем та необхідний комплекс професійних умінь і навичок для продуктивної діяльності педагога в умовах варіативності освітньо-виховних систем. У дослідженні взяло участь 438 респондентів – 283 студента-випускника (4, 5 і 6 курсів) Житомирського державного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та 155 вчителів Житомирської області, із них 73 заступника директора з виховної роботи. У змісті опитувальників нами було передбачено визначення сутності поняття "освітньо-виховна система", її характеристик, основних ознак, структури; розуміння особливостей функціонування освітньо-виховної системи навчального закладу, рівень володіння методичним інструментарієм педагогічної діяльності вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем та оцінку підготовленості педагогів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів.

Підкреслимо, що в опитуванні взяли участь вчителі з різним педагогічним стажем: молоді (до 3 років стажу) – 53 чоловіка і досвідчені, які мають більше 10 років стажу – 102. До уваги брався той факт, що аналіз результатів опитування молодих вчителів та студентів-випускників дасть можливість виявити рівень компетентності педагогів здійснювати професійну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем, сформованих під час навчання у вищому навчальному закладі. А відповідно, аналіз результатів опитування досвідчених вчителів допоможе виявити особливості професійної самоосвітньої діяльності та саморозвитку у формуванні педагогічно-спеціалізованої компетентності реалізовувати професійну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Респондентам було запропоновано обрати із наведених варіантів відповідей найбільш прийнятні або запропонувати власний варіант. Перший блок питань стосувався розуміння сутності поняття "освітньо-виховна система", основних ознак і структурних компонентів.

Отримані відповіді засвідчили, що в основному і студенти (89 %), і вчителі (93 %) правильно визначають ознаки та структурні компоненти освітньо-виховної системи, вибирають варіант, що найбільш повно розкриває сутнісну характеристику даного поняття. Низький відсоток респондентів: 9 % студентів і 6,5 % вчителів у відповідях цього блоку обмежувалися лише вибором окремих елементів, які характеризують освітньо-виховну систему, що свідчить про поверхове, не точне розуміння сутності освітньо-виховної системи як педагогічного явища. Другий блок питань був пов'язаний із знаннями про особливості організації та функціонування освітньо-виховної системи навчального закладу. Відмітимо, відповіді вчителів на цей блок питань вирізнялися більшим відсотком обізнаності, так як цьому сприяв набутий педагогічний досвід та рівень професіоналізму. Розподіл відповідей був такий: 97 % правильних відповідей вчителів і 72 % студентів-випускників. Згідно із запропонованими у опитувальнику питаннями третього блоку, які стосувалися самооцінки рівня знань про сучасні освітньо-виховні системи і взаємозв'язку успішної професійної діяльності в умовах їх варіативності, відповіді студентів і вчителів суттєво відрізняються.

На основі результатів встановлено, що найбільш обізнані у теорії і практиці освітньо-виховних систем – досвідчені вчителі. А найменш обізнаними є студенти. Це є закономірним явищем, так як достатній педагогічний досвід – більше 3 років – сприяє розширенню та удосконаленню знань у цій галузі. Однак, варто зазначити, що усвідомлення необхідності розширення цих знань притаманне усім групам респондентів. Проте, їх частка серед студентів більша – 27,2 %, хоча і молоді вчителі також потребують значного їх розширення. Вибір відповіді "Недостатньо обізнаний і не вважаю за потребу в отриманні цих знань" окремими студентами означає недостатній рівень сформованості професійно-педагогічної спрямованості на майбутню діяльність.

Як ми вже зазначали, третім блоком питань були питання, відповіді на які визначали рівень володіння респондентами необхідних знань для успішної професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів. Для зручності порівняння даних подаємо окремо відповіді студентів-випускників і молодих вчителів та досвідчених вчителів.

Як засвідчили дані опитування, в основному, студенти-випускники і молоді вчителі виявили достатній рівень знань про сутність, особливості функціонування, типологію та специфіку організації професійної діяльності вчителя, враховуючи ці умови. Найкраще опитувані знають сутність основних категорій і понять. Зокрема, це такі: педагогічна система, освітньо-виховна система, освітньо-виховне середовище

навчального закладу, типологія освітньо-виховних систем, модель школи майбутнього, педагогічно-професійна компетентність вчителя. Певні труднощі виникали у визначенні поняття "педагогічно-спеціалізована компетентність вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем". Студенти-випускники гірше розуміють сутнісну характеристику поняття "професійна стратегія вчителя", особливості її розробки та впровадження в умовах специфіки освітньо-виховної системи конкретного загальноосвітнього закладу. Відповідно до цього, виникали труднощі у з'ясуванні необхідного методичного інструментарію (застосуванні педагогічно доцільних методів і форм педагогічної взаємодії) майбутніми вчителями у визначених умовах навчального закладу. Зауважимо, що окреслені знання про особливості роботи вчителя в умовах специфіки освітньо-виховної системи навчального закладу є важливим компонентом формування педагогічно-спеціалізованої компетентності.

Відповіді досвідчених вчителів на цей блок питань дещо відрізняються від відповідей студентів і молодих вчителів. Для нашого дослідження було важливим також з'ясувати позицію вчителів із достатнім педагогічним стажем (5 і більше років) в оцінці необхідності знань про сутність, ознаки, структуру та функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів; значимість володіння педагогами необхідними практичними вміннями і навичками здійснювати професійну діяльність в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу. Ця категорія педагогів у своїй професійній діяльності мала можливість працювати в умовах різних освітньо-виховних систем, що забезпечує вірогідність критичної оцінки значимості виділених компонентів педагогічно-спеціалізованої компетентності. З огляду на це, цілком виправданим є той факт, що вчителі виявляють підвищений інтерес до педагогічних інновацій у вирішенні проблем створення, особливостей функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів. Вони прагнуть застосовувати набуті знання в умовах конкретної освітньо-виховної системи закладу відповідно власної професійної стратегії досягнення поставлених завдань.

Як показав аналіз відповідей, досвідчені педагоги краще знають і орієнтуються у різноманітті методичного інструментарію вчителя для реалізації поставленої мети і досягнення позитивних результатів в умовах особливостей освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу.

Результати аналізу рівня сформованості необхідних умінь, які складають основу педагогічно-спеціалізованої компетентності свідчать, що найбільшою мірою у студентів-випускників та молодих вчителів сформовані гностичні, комунікативні та дослідницькі вміння. На нашу думку, такі результати пояснюються тим, що як молодим вчителям, так і студентам-випускникам більше притаманно фокусування і вивчення педагогічних проблем та явищ у теоретичній площині, без достатньо сформованих умінь їх вирішення у реальній практичній діяльності. Звичною практикою у молоді (до цієї категорії ми відносимо студентів-випускників і молодих вчителів) є розв'язання проблем особистих і професійних через обговорення у соціальних мережах, форумах без врахування реальних умов, особливостей конкретного навчального закладу та набутого професійного досвіду.

У той же час відмічаємо, що менш розвиненими вміннями є конструктивні та проєктивні і у студентів-випускників (7,9 балів і 7,7 балів), і у молодих вчителів (відповідно 7,9 балів і 7,8 балів). Зауважимо, що ці вміння напряму пов'язані із розробкою та реалізацією власної професійної стратегії, визначенням оптимальних і найбільш ефективних способів педагогічної взаємодії із учнями, батьками, колегами в умовах конкретної освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу для досягнення визначених завдань. Така нерівномірність формування умінь, на нашу думку, пояснюється особливостями взаємодії чинників індивідуального, особистісного і професійного розвитку, невмінням педагогічного працівника критично оцінити особливості освітньо-виховної системи, врахувати специфіку освітньо-виховного середовища і на основі цих даних педагогічно обґрунтовано вибрати професійну стратегію своєї діяльності, доцільні і ефективні методи взаємодії з учнями, батьками, колегами (співпраця, співробітництво, співтворчість). Це свідчить на користь необхідності застосування спеціальних педагогічних технологій для формування оптимального рівня сформованості інструментальної складової педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів під час навчання у ВНЗ.

Загалом, можна стверджувати, що рівень сформованості необхідних професійних знань перевищує рівень сформованості умінь. Це можна пояснити тим, що на основі отриманих у процесі професійної підготовки фундаментальних психолого-педагогічних, людинознавчих та соціально-педагогічних знань недостатньо сформовані необхідні у реальних умовах конкретної освітньо-виховної системи професійні вміння та навички. Студентам-випускникам важко усвідомлено і самостійно приймати рішення у ситуаціях, що виникають у професійній діяльності вчителя; вибирати власну професійну позицію, стратегію педагогічної діяльності відповідно специфіки і особливостей освітньо-виховної системи навчального закладу; планувати та проводити викладацьку, виховну і дослідницьку діяльність в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу на основі творчого підходу.

Аналізуючи професійну діяльність вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем, ми поцікавилися у респондентів, які на їх думку чинники впливають на її результативність та ефективність. Як показав аналіз відповідей, представлений у таблиці 3.6, різні групи опитуваних надавали перевагу

різних чинникам. Але прослідковується певна тенденція. Студенти-випускники у своїх виборах надавали перевагу загальному рівню професійної підготовки майбутніх учителів до окресленої проблеми (73,1), перебільшенню вікових особливостей педагогічних працівників (77 %), бажанню заохочення з боку керівництва навчальним закладом і применшення значимості необхідних знань про сутність, особливості та функціонування різних освітньо-виховних систем шкіл (43,5 %), і особливо низька усвідомленість важливості сформованості умінь розробляти і реалізовувати професійну стратегію в умовах варіативності освітньо-виховних систем (18,7 %). На противагу, у молодих вчителів і досвідчених, навпаки спостерігаємо тенденцію критичної оцінки вікових особливостей педагогічних працівників і надання вагомості набуттю необхідних знань про сутність, особливості та функціонування різних освітньо-виховних систем шкіл (77,3 % і 96 %) та наявності умінь розробляти і реалізовувати професійну стратегію (відповідно 83 % і 85,3 %). Великого значення ці категорії респондентів надають також набуттю педагогічного досвіду. Такі результати засвідчують той факт, що у своїй професійній діяльності стикаючись із проблемами, які необхідно вирішувати в умовах варіативності освітньо-виховних систем, молоді та досвідчені вчителі більше покладаються на свій досвід, ніж на інші сторонні чинники, такі як стимулювання і заохочення з боку керівництва. Серед незазначених чинників молоді та досвідчені вчителі називають також організацію у навчальних закладах методичної роботи з розв'язання даної проблеми, наявність необхідної науково-методичної літератури та інші.

Висновки. Результати проведеного опитування студентів-випускників і молодих вчителів засвідчили, що у цієї групи респондентів виявлено певні труднощі у практичній площині застосування теоретичних знань про особливості освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів, їх типологію і специфіку функціонування, розробці та реалізації власної професійної стратегії у досягненні навчально-виховних цілей; вони більше орієнтовані на реалізацію викладацької функції вчителя-предметника. Таким чином, вищезазначене дає підстави стверджувати, що процес професійної підготовки майбутніх учителів для успішної професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем характеризується такими аспектами:

- ✓ на сучасному етапі розвитку системи освіти актуальною є проблема розробки концепції освітньо-виховних систем;
- ✓ студенти-випускники і досвідчені вчителі розуміють важливість і значимість професійної підготовки до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем;
- ✓ самоосвіта та професійний саморозвиток молодого педагога не завжди ґрунтуються на достатній базі знань, умінь та навичок, отриманих у процесі навчання майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі;
- ✓ студенти-випускники та молоді вчителі не завжди вирішують проблеми, які виникають в умовах варіативності освітньо-виховних систем на основі критичної оцінки їх специфіки, особливостей, об'єктивного аналізу недоліків сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності;
- ✓ існують окремі елементи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем і відсутня цілісна система такої підготовки у ВНЗ;
- ✓ відсутня педагогічно адаптована система науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Проведене експериментальне дослідження підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, підтверджує висновок, що студенти-випускники недостатньо підготовлені до педагогічної діяльності у таких умовах. Відповідно професійна підготовка майбутніх учителів до цих умов потребує вдосконалення усіх структурних компонентів, зокрема:

- ✓ ціль-мотиваційний компонент: створення умов для виявлення та подолання розбіжностей між цінностями професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем і цінностями професійної діяльності педагога в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу;
- ✓ змістовий компонент: на основі міждисциплінарності та інтегративності оновлення навчальних програм педагогічних дисциплін з урахуванням особливостей розвитку освітньо-виховних процесів, що виникають під впливом реформування системи освіти (впровадження державної програми "Школа майбутнього", концепції освітньо-виховних систем, компетентнісного підходу підготовки майбутніх педагогічних працівників і т.п.);
- ✓ операційно-діяльнісний компонент: розробка та впровадження сучасних інноваційних технологій з опорою на компетентнісний, особистісно орієнтований, задачний та діяльнісний підходи з урахуванням основних положень контекстного і евристичного навчання. Для системного реформування професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем необхідно також удосконалити систему науково-методичного забезпечення та розробити програми професійного росту кожного майбутнього педагога у частині формування педагогічно-спеціалізованої компетентності під час навчання у ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України "Про вищу освіту // Відомості Верховної Ради № 76-VIII від 28.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu [The Law of Ukraine "On Higher Education"] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady № 76-VIII vid 28.12.2014 [Verkhovna Rada Bulletin № 76-VIII from 28.12.2014] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Ковальчук В. А. Состояние профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем.

В статье представлены результаты проведенного экспериментального исследования по изучению состояния профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. На основе сравнительного анализа уровня сформированности педагогически-специализированной компетентности у студентов-выпускников и учителей с разным педагогическим стажем выяснено недостатки в ее структурных составляющих, очерчены направления их устранения в рамках профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: образовательно-воспитательная система, профессиональная подготовка будущих учителей, педагогически-специализированная компетентность.

Kovalchuk V. A. The State of Future Teachers' Training to Conduct Pedagogical Activities in Terms of Variability of Educational Systems.

Each school creates its unique educational system, and future teacher has to be ready to adapt successfully and work effectively in terms of variability of such systems, as well as realize creatively his or her professional strategy. As it was identified in the study, the structure of future teachers' professional competence includes pedagogical-specialized competence, which contains a set of necessary knowledge, skills, values and attitudes, creative research experience, that in the aggregate ensure the successful pedagogical activities conducted by future teachers in terms of variability of educational systems. This study examines the state of well-formedness of the future teachers to carry out professional activities in terms of variability of educational systems basing on comparative analysis of responses given by graduate students and teachers with different levels of educational experience. The comprehensive analysis of the results made it possible for the study to define the main directions for improvement of future teachers' professional training.

Key words: educational system, professional training of future teachers, pedagogical-specialized competence.